

ישראל אפרת

על פרט וכלל, או הסמל בשירה

רצוני להקדיש מלים אחדות למשהו המעסיק אותי זה מזמן, וקיבל דחיפה מיוחדת בימים האחרונים כשנתקלתי בפיסקה אחת מתוך הספר „פואטיקה“ לאריסטו, בה הוא אומר: „השירה היא יותר פילוסופית מן ההיסטוריה ונעלה הימנה, לפי שהיא עוסקת בענינים הכלליים, בעוד שההיסטוריה דנה בענינים הפרטיים“. משהו זה נוגע בעורקים עמוקים ומופלאים בפרשת יצירה, בכלל ופרט, או בסמל השירי.

כי בעצם יש כאן שני מושגים אנטיפודיים. הכלל הוא מושג, כגון אנושות, יופי, טוב-לב, חיים. הוא אידיאה, אמת אוניברסאלית. לא תואר לו ולא מראה. רק הפשטה. ואילו הפרט הוא היסטוריה, אם יורשה להרחיב קצת את המובן, זאת אומרת: לא רק היסטוריה של זמן, של אישי העבר, כי אם גם של מקום, הסוקרת בסקירה אחת, ללא אפשרות של סיכום, את המון הפרטים שאין אחד מהם דומה לשני, שכל אחד חי בסטגוניותו החושנית, הוא ורק הוא לבדו, וממילא מחוץ לקטיגוריה של אמת שהיא כללית. הכלל והפרט הם איפוא שני עולמות, שאמנם יש ביניהם גשרים מעניינים ומעברות-תמיד, אבל לחיות בשניהם כאחד, נאמר תוך היסטוריה פילוסופית או פילוסופיה היסטורית, להיות את הפרט כעין כלל או את הכלל תוך אינטנסיביות פרטית, את המחשבה כאילו היא מציאות מוחשית וזרחת בחמה ואת המציאות כאילו היא ריקמה של מחשבה — דבר זה אולי אפשרי לאלוהים או למלאכים, אבל הוא למעלה מכוח אדם. ואיך זה אמר אותו זקן דבי אתונה, שהשירה עוסקת בענינים כלליים, בשעה שאלבא דעלמא היא קסומת הפרט ושקועה בצירור פרטי, או בלשונו של אריסטו עצמו, בחיקוי, בשקיעה יפה, באדם מעניין, או ברגש מסוים, זאת אומרת בהיסטוריה? ואם הכוונה היא שהפרטים טפלים לכלל, למושג המופשט או לאידיאה, אז שאלה היא אם בכלל יכול אריסטו להיות לנו למורה דרך בשירה, כשם ששירו הידוע של אלכסנדר פופ בשם „מסה על האדם“, למרות חריפותו האפואריסטית, איננו נר לנתיבתנו.

ובכל זאת כמדומה לי שאותו זקן העמיק לחדור גם כאן לפסיכולוגיה, ואולי ניתן לומר למטאפיסיקה, של שירה. כי לא רק שני עולמות לפנינו, פרט וכלל, מציאות ואידיאה. יש גם הוויה שלישית, תיכונית, פרט-כלל, הלא הוא הסמל שבלעדי השיר איננו אלא צילום, חיקוי מיכני וחסר יצירה. הסמל איננו מוחש גרידה כשאר המוחשים שאתה מקבל בעיני בשר, אבל גם לא מופשט טהור שכולו קרוץ מחשבה, אלא שניהם כאחד, מושג-מוחש, מין הוויה שהשירה את פרטיה היתרים הרגעיים והשאירה עליה את אלה הבערים והמלהי-בים את עינו ורוחו של המשורר. זהו עולם-ביניים, ארצי-שמימי, ויתר-דרגה לו במציאות ממש מאשר לנמצאים אחרים, כשם שהאמלט הוא יותר חי ומגרה ומפעיל, זאת אומרת יותר ריאלי, יותר נמצא, מעשרה פלונים אלמונים המתהלכים מהעבר השני של הרחוב. זהו העולם בו חזה הנביא יחזקאל מראות אלוהים.

כי האובייקט עצמו איננו שיר ולא נושא לשיר. ואפילו תגב עליו דימויים נפלאים, עדיין מכלל פרט לא יצא, הווה אומר: תמיד הוא מסוגר תוך עצמו ואילם-שפה, ואולם אם זכית ונצנץ לנגד עיניך תוך אובייקט זה אותו מוחש שני, אותו פרט-כלל, אותו סמל שכולו לזהט ממוחשיות מרוכות ובו בזמן אמיתית-אוניברסאלית, אז הרי נתת ניב שפתיים גם לנו ועל גורל חייו של כל אדם דובבת את הסלע, ואז הרי צדק אריסטו שהשיר, היינו מלבד היותו שיר לזהט, הוא גם יותר פילוסופי מהיסטוריה, מפני שהוא דן בענינים כלליים-אוניברסאליים.

השיר שואף איפוא להיות כלל, להורות, לגלות משהו. ועל כן, לא מיטב השיר כזבו אלא מיטב השיר אמיתו, האמת האנושית הכללית. השיר הפרטי מדי איננו שיר, כי אין בו האבסולוטיות ההכרחית הדולה מתוכנו אמן נלהב ללא ספקות, כי ברגע שמתעורר ספק כלשהו כבר התנדף קסם השיר ואיננו. השיר מתחיל באותו רגע של התרטטות הנפש

כשהפרט מוכר כעין כלל, כעין שירת כולנו. ומכאן, משאיפה זו להיות כלל, נובעת גם ההתגברות של היסוד האינטלקטואלי בשירה החדשה, עם כל התבלים המרירים של סאטירה ואירוניה דקה. כי אם בכל דור היתה המחשבה מחשובי היסודות, אם בכל דור היתה תגובתו של הקורא לשיר: מה אמיתי! על אחת כמה בדור מבוכה זה הרואה בעיניו את ענן הכליה הזוחל ומאפיל על ראשו, וכל העולם בגד, וחשכו כל האבנים הטובות בחשנו של הכוהן — על אחת כמה שיתבע מהשיר רמו של מחשבה ואור. שירת דורנו מוכרחת להיות רצינית מאוד.

אך הנס המופלא של שירה הוא שכלל זה יורד ומתלבש בגוונים זהרורים של פרט וניצב חי לעינינו בתור סמל. המחשבה הופכת מציאות וקורי המחשבה עדיין מרחפים על פניה. ולכן מימרתו המפורסמת של המשורר האמריקני ארטשיבאלד מאקליש, שאין השיר צריך להשמיע אלא להיות, איננה לגמרי מדויקת. השיר הוא שתיהן כאחת: משמעות והוויה, הברית בין שני העולמות הקיצוניים. הוא הפרט-כלל.

ואולם האם ישנו הסמל הזה באמת במציאות או הוא תוצרת הדמיון? לעיל העירותי שנודעת לו דרגה גבוהה יותר של מציאות מאשר לנמצאים פרטיים. כיצד להבין את זה? אולי ברוחו של אריסטו, שהשכין את האידיאה האפלטונית בתוך המוחש, ובוזה פתח דלת לרעיון הסמל, באופן שהוא הפילוסוף ה"יבש", התקרב יותר לשירה מאשר רבו הפילוסוף-המשורר, אולי מפני שמחוץ אפשר להציץ ולראות יותר מה שבפנים. ואולי ברוחו של רינר מריה רילקה כשהוא פונה בשיריו המשולהבים אל מלאכים. מכל מקום הם ישנם, הסמלים. הם מרחפים על כל אילן ועל כל חוט של דשא. השיר איננו יצירה אלא חוץ. המשורר מרגיש שהוא רק גילה את המוחש הטמיר כאילו תמיד היה. הוא רק הרים קצה הלוט של המוחש הראשון, והמוחש הנעלם הודקר על כל גווניו, גוונים מהורהרים ועיניים אוניברסאליות. כך מגלה המשורר עולם אחר, עולם מטאפיסי מלא סודות ורמזים בתוך עולמו הפנומנאלי. לא יצירה אלא גילוי. האמת השירית היא אמת אוניברסלית טיבית לפי תחושתם של המשורר וקוראיו גם יחד.

רעיונות כאלה התרקמו תוכי בקיץ שעבר, כאשר נסעתי בלילה מחוץ לכרך גדול במדינת הים. הלילה היה אפל מאוד והמכונית רצה תוך יער סמיך על פני כביש חלק ומתפתל ורב-חתחתים. וכמו אצלנו ובהרבה מקומות היו כפתורים זרחניים נעוצים במוטות משני העברים להכווין לנו את הדרך. אלא שבאנו לעיקומי דרכים והכפתורים התרקדו והתחילו להתין את האורות מפנסי המכונית והצליפו רישומים הנדסיים של אור על פני הכביש ומן הצדדים. רזים ורמזים, ואני לא ידעתי פשרם. אבל הנהג רץ, והרישומים רצו לפניו כשלוחים טובים והכוונוהו והזהירוהו. הכפתורים הנעוצים הם המציאות הראשונה, ההיולית. ההנדסה הזורחת היא המציאות הגנוזה שנתגלתה באפלה על ידי אורו של אדם ותמיד נבלעה באפלה מאחוריו. בשפה זורחת זו מדבר המשורר אל קוראיו. ובשפה זו אולי העולם עצמו צוח אל הנוסעים בו.

דברים עם קבלת פרס ברנר